

Antieke Visvijvers

TEKST

Bert Cremers

FOTOGRAFIE

Bram Bokkers, Hans van den Brink en Bert Cremers

In onze contreien waren de oudste bewaarplaatsen van vis natuurlijke plassen. Vrijwel iedere vijver of plas was van nature rijkelijk gevuld met vis. Paling bijvoorbeeld gedijde in menig molenkolk en vormde een vaste bijverdienste voor de molenaar. Met enkele kleine ingrepen, zoals het plaatsen van roosters in toegangen tot open water, kon elke molenvijver geschikt worden gemaakt als bewaarplaats van vis.

In de vijfde eeuw eindigde de Romeinse heerschappij in misère. Niet alleen markeerde deze val het begin van de vroege middeleeuwen (grotfweg de periode 500 tot 1000), ook kreeg het christendom alle vrijheid zich binnen Europa te verbreiden. De christenen waren het toonbeeld van soberheid. Hun leer beval ten minste 140 vastendagen per jaar, waarop alleen vlees van koudbloedige (niet-viervoetige) dieren op tafel mocht komen, waaronder vis en schaaldieren. Vis had in de vastentijd een bijzondere betekenis vanwege twee symbolische redenen. Ten eerste tekent de bijbel Jezus aan het begin van zijn evangelische leven als een visser, die in enkele verhalen zijn gelovigen 'vangt'. Ten tweede bevat vlees van warmbloedige dieren een rijke dosis vet, wat destijds stond voor welstand en overdaad. Vis daarentegen is koudbloedig en minder vet en vanwege deze eigenschappen beter te vereenzelvigen met bezinning en onthouding. Door de vele vastendagen werd vis een proteïnebron van belang in de middeleeuwen. De consumptie ervan was voornamelijk weggelegd voor de hogere kringen, die hun vis vaak op voorraad hielden in speciaal uitgediepte vijvers. De constructie van een dergelijk visverblijf betekende een aanzienlijke investering en alleen de elite had daar de geldmiddelen voor. De meeste vijvers hoorden dan ook tot het exclusieve bezit van kloosters, kastelen en door grachten omringde huizen.

Statussymbool

Niet altijd fungeerde een vijver alleen als bewaarplaats van vis. Soms werd een water aangewend als kwekerij. Het is daarom goed om een onderscheid te maken tussen bewaarvijvers en kweekvijvers. De laatsten zijn weer te rangschikken in broedvijvers, groeivijvers en vijvers waarin de opgekweekte vis werd vetgemest. Standaard worden de door de kerk opgelegde vleesloze dagen en de onbestendige aanvoer van vis (uit zee, rivieren en meren) als de bestaansredenen van visvijvers genoemd. Waarschijnlijk dekken deze omstandigheden echter niet de lading. Een argument was wellicht ook dat de elite, waaronder de kloosterling, waarde hechtte aan een gevarieerd menu. De energie die mede werd gestoken in duiventillen, konijnenwa-

randes en wildparken onderschrijft dit idee. Vijvers golden indertijd als een statussymbool. Zoetwatervis smaakte naar de beleving van toen weliswaar minder goed dan zeevis, maar was wel duurder. Zodoende had hij aanzien genoeg om te dienen als feestmaal of geschenk.

Bescheiden inbreng

Ondanks de aanwezigheid van menig vijver was de consumptie van de daaruit betrokken vis gering. Legio rivieren en meren en de nabijheid van de zee maakten de verwerving van vis namelijk relatief eenvoudig. Naarmate je verder van de zee woonde, werden de mogelijkheden om aan marine vis te komen weliswaar beperkter, maar door hem te drogen was hij ook ver landinwaarts goed verkrijgbaar. ➤

Vaak deed een kasteelgracht dienst als bewaarplaats van vis.

Illustratief bij dit punt zijn de eetgewoontes van de bewoners van de abdij van Sint-Truiden in Belgisch Limburg. De monniken aten begin twaalfde eeuw grote porties vis, vooral wanneer het winterde. Voor het merendeel werd de vis gevangen in de Maas, terwijl er ook allerhande zeesoorten op de dis verschenen. Verder bezat de abdij een handvol visvijvers, maar als voedingsbron waren ze onbeduidend.

Exploitatie

Geschiedkundige bronnen bieden wetenschap over de kloosterlijke uitbating van vijvers in Belgisch Brabant. De abdij van Averbode had in de zestiende eeuw een visser, met nevenfuncties belast, in vaste dienst. Hij behoeftte de vijvers voor de roofzucht van geboefte, zorgde voor het onderhoud en zette van tijd tot tijd jonge vis uit. De vijvers van het klooster van Groot-Bijgaarden werden door een pachter geëxploiteerd. Uit een bewaard gebleven pachtakte, opgemaakt in 1399, blijkt dat hij jaarlijks (naast een geldbedrag) 300 karpers aan de abdij moest afdragen. De onderhoudskosten werden op fiftyfifty-basis verdeeld tussen hem en het klooster. Ten tijde van de overeenkomst borgden de vijvers 3.000 *gruws* (zeer jonge karpers) en 1.300 *wedinghen* (oudere exemplaren met een lengte van minimaal 22 centimeter).

Evolutie

Gaandeweg doorging het fenomeen visvijver een evolutie. Zo ontdekte men de meest geschikte diepte en plantengroei voor deze bewaarplaats. Technische verbeteringen lagen in een bemesting van het water en de aanleg van doorstroomde vijvers. Ingeval van een intensief bedreven piscicultuur bracht een niet-doorstroomde vijver jaarlijks al gauw een kilogram vis per vierkante meter op. De aanleg van doorstroomd (lees: zuurstofrijk) water verhoogde de productie aanzienlijk. Het moment waarop deze technische noviteit algemeen werd doorgevoerd, is niet eenvoudig op de tijdlijn te markeren. Wel beschikte Kasteel Oost bij Oud-Valkenburg in 1667 al over een rad aan de beek de Geul om water te scheppen ter verversing van de naburige vijvers.

Vijvercomplexen

Onder groeiende ambities versmolten losse vijvers tot complexere systemen die doorgaans voorzagen in kweek-, groei- en bewaarmogelijkheden. In een enkele historische bron valt de ontstaansgeschiedenis van een vijvercomplex te volgen. Het klooster Groenendaal in het Belgische Hoeilaart bezat in 1403-04 een drietal vijvers. In de periode 1414-16 kwam daar een trits nieuwe visverblijven bij. Anno 1686 bestreek het uitgebouwde vijverbezit een oppervlakte van 16 hectare. Het betroffen geen afzonderlijke vijvers, want ze kenden een afloop van het ene water naar het andere. Ten behoeve van deze waterverplaatsing bouwden de kloosterlingen, ingenieus als ze waren, sluisen in het klein. De naam van één van de reservoirs, de *Snoeck viver*, duidt op een bewuste functionele scheiding.

Keizer karpers

In Europa was aanvankelijk de brasem de meest prominente vijvervis. Maar in de vijftiende en zestiende eeuw werd hij rap verdrongen door de karpers, die uitgroeide tot de keizer onder de kweekvissen. De Franse zonnekoning Lodewijk de XIV raakte begin achttiende eeuw in de ban van de karpers. In fraaie vijvers, doorgaans met porselein betegeld, hield de weelderige koning honderden exemplaren. Hij bekeek ze met groot welgevallen en gaf ze koosnamen, zoals Gouden Zon en Zilveren Spiegel. Het overlijden van zijn echtgenote Maria Theresia en zijn maîtresse Madame de Montespan (die hem zeven buitenechtelijke kinderen schonk) liet de monarch onberoerd, maar het sterven van zijn favoriete vis, een goudkarpers, kwam als een schok voor hem. Die overlijdensdag wilde hij verder niemand spreken of ontvangen, zelfs niet de diplomatieke koerier, diep bedroefd als hij was. Lodewijk was gebiologeerd, zo niet geobsedeerd door de pracht van zijn vissen, wat hem bezieldde tot de schepping van de perfecte vijver. Men grapte weleens dat hij weldra des karpers schubben zou laten verfraaien door de koninklijke schilders. Een bakker spendeerde zijn dagen aan de bereiding van biscuits, het enige dat de schone schepsels tot

Vanaf de vijftiende eeuw werd karpers de belangrijkste kweekvis.

voedsel strekte. Vanwege deze ongezonde vertroeteling steeg hun sterftecijfer, ofschoon ze veel verdragen kunnen, tot grote hoogte.

Hoewel de karper de meeste populariteit genoot en zelfs dus onder vorstelijke bescherming genomen werd, waren in Europa ook andere soorten geliefd. In de geschriften van Conrad Heresbach (1496-1576) over de teelt in het Rijnland zien we naast de karper tevens de snoek als voorname kweekvis genoemd. Ook de forel bewoonde hier en daar een middeleeuwse vijver, maar pas eeuwen later werd hij gekweekt. De eerste ideeën hierover werden eerst eind achttiende eeuw aan het papier toevertrouwd. Niet eerder dan het midden van de negentiende eeuw vonden in Frankrijk en Zwitserland de eerste kweekexperimenten plaats. Daarnaast werden baars, zeelt en (waarschijnlijk vanaf eind achttiende eeuw) snoekbaars gehouden.

Statistieken

Saillant is dat veel historische gegevens over vissen in Neerlands vijvers geborgen liggen in processtukken, opgemaakt in rechtszaken over visdiefstal. Stropen was toentertijd een wijdverbreid fenomeen. Uit tal van processtukken blijkt dat forel, paling en voorn diefstalgevoelige schatten waren, in duistere nachten buitgemaakt aan vijvers en slotgrachten.

Cijfers over opbrengsten van vis blijken zeldzaam. In Zuid-Limburg zijn maar een paar voorbeelden bewaard gebleven. Uit administraties die de Grote en de Kleine Weijer van het huis Oost bij Oud-Valkenburg aangaan, opgemaakt tussen 1731-37, valt op te maken dat men aan lokale wateren *carpen*, *snoeck* en *baers* ving. Gezien de lage aantallen die werden geoogst, zal de vis voornamelijk bestemd zijn geweest voor de eigen keuken.

Uit oude rekeningen van de rentmeester van Kasteel Hoensbroek blijkt dat in maart 1638 maar liefst 600 *kerp gruye* (jonge karpers) werden aangekocht om te worden uitgezet in de vijvers van het kasteeldomein. Andere rekeningen vermelden regelmatig inkomsten uit de verkoop van vis. Zo werd in 1634 welgeteld 276 pond karper verkocht voor de lieve

Lodewijk de XIV koesterde zijn goudkarpers.

som van 4,5 stuiver per pond en nog eens 23,5 pond snoek, waar het duurdere prijskaartje van 7 stuivers per pond aan hing. In het boekjaar 1773-74 verkocht men in totaal 198 pond snoek, 150 pond karper en 150 pond bakvis.

Heuvelland

Vergeleken met de uitgebreide viskwekerijen die in Midden-Europa bestonden, steken de voorbeelden in onze streken daar erg magertjes bij af. Bij ons is de visteelt van plaatselijk belang gebleven. De opbrengst viel in het niet bij de hoeveelheden zee- en riviervis. Toch levert systematisch onderzoek meer op dan men zou verwachten. Vanaf de middeleeuwen moet Nederland een behoorlijk aantal vijvers hebben bezeten. Ze hoorden zeker niet alleen bij kloosters, ook kastelen, door grachten omringde huizen en dorpspastorieën zullen over vijvers hebben beschikt.

In grote delen van Noord- en West-Nederland waren visvijvers dun gezaaid. Ten aanzien van deze streken moeten we ons tevreden stellen met een handvol vermeldingen van allang verloren gegane visverblijven, zoals die van het klooster Ter Apel in Groningen. Zuid-Limburg kende hier te lande de grootste vijverdichtheid. De meeste wateren zijn mettertijd verdwenen, maar sommige hebben de tand des tijds min of meer ongeschonden doorstaan. Toevallig is het niet dat de meerderheid van de visvijvers in de zuidelijke provincies lag, waar het katholicisme glorieerde. Bovendien maakte het glooiende landschap de aanleg van met elkaar in verbinding staande vijvercomplexen in beekdalen mogelijk. De gegevens over Zuid-Limburg laten zien dat de viscultuur als alternatieve dierteelt net wat meer inhield dan een interessante zeldzaamheid. **V**